
Renesansna slika Raba

Radovan Ivančević

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Izvorni znanstveni rad – UDK 75.047(497.5 Rab)“15”
711.435.034(497.5 Rab)

31. 5. 2001.

Na kasnorenesansnoj slici Bogorodice s djetetom i sv. Antunom (?) mučenikom, što lebde nad Rabom kao zaštitnici grada, u crkvi sv. Antuna u Rabu¹, naslikana je panorama grada. No za razliku od uobičajenih simboličkih prikaza ili sažetih ponorama gradova s najosnovnijim komponentama slike grada, ovdje je Rab veoma pomno prikazan u svim pojedinostima, rasporedu i proporcijama građevina, tako da možemo steći veoma pouzdanu sliku grada, kako je izgledao u to doba. Sve pojedinačne građevine, gradske zidine i kule, crkve i kuće, koje još uvijek postoje, te ih možemo provjeriti u naravi, vjerno su naslikane. Stoga ovaj

Autor objavljuje i analizira dosad neobrađenu sliku Raba s kraja 16. st. (iz crkve sv. Antuna). Nakon što je utvrdio izuzetnu točnost prikaza i svrstao sliku među vjerodostojne »likovne povijesne izvore«, interpretira urbanu prostornu organizaciju – triju uzdužnih kontrata i desetak poprečnih ruga s tri trga – gradske zidine i kule, te sve istaknutije spomenike. Utvđuje dvije faze gradnje: stari organski grad (Kaldanac) i novi planirani grad 13. st. (ovu stambenu zonu uspoređuje s Prijekom u Dubrovniku i Trogirom). Za pojedine kule i sakralne spomenike »akropole« ukazuje na dosad nepoznate pojedinosti, kao i za arsenal u luci. Uočavajući veliki udio kultiviranog zelenila (27 vrtova i perivoja) autor zaključuje da bi se renesansni Rab mogao svrstati u »idealne gradove-vrtove«.

slikarski prikaz Raba, osim što svjedoči o slici grada u 16. stoljeću i znači doprinos povijesti gradova na Jadranu, ujedno je i likovni povijesni izvor prvoga reda za one građevine koje su kasnije bile izmijenjene ili nisu

¹ Mrnavić, Tonco Giovanni (Šibenik 1579-1531), građanin Rima, pisao je o »svetoj ženi Magdaleni« što je oko 1500. osnovala u Rabu samostan franjevki, s crkvom sv. Antuna. Objavljeno u Rimu, 1653, tipograf. Cavalli. Spominje se u: S. Ferrari-Cupilli, *Biografie e Necrologie d'illustri benemeriti*, Zadar, 1874, str. 27

sačuvane, jer je opravdana pretpostavka da su i one prikazane istom pomnjom i autentično kao i one koje možemo provjeriti.

Iako je već Dagobert Frey (1911.) bio upozorio na točnost prikaza grada na spomenutoj slici,² ona nikada nije bila znanstveno obrađena s povijesno urbanog aspekta. Analiza i interpretacija ovog izuzetno pouzdanog likovnog izvora omogućuje nam da utvrdimo i rekonstruiramo izgled Raba u doba kulminacije njegova urbanog razvoja, a nudi nam zaključke važne za povijest grada, za povijest renesanse u nas, kao i za razvoj i vrednovanje urbanizma u istočnom dijelu Jadrana.

U urbanoj povijesti Raba kraj 16. stoljeća veoma je sretno »zaustavljeni« trenutak, jer je to doba neposredno nakon intenzivne obnove i izgradnje grada tijekom 15. i 16. stoljeća, dakle njegove gotičke i renesansne faze. Nakon toga nastupilo je dugo razdoblje stagnacije sve do početka 20. stoljeća, kada će započeti – umjesto obnove i dogradnje – devalvacija ili izravna destrukcija graditeljskog naslijeđa, neusporedivo bezobzirnije i drastičnije nego u ostalim gradovima istočnoga Jadrana. Prva faza tog destruktivnog procesa zabilježena je još 1882. godine, a svojevrstnu kulminaciju nakon prvog vala turističke najezde opisao je 1931. godine Gjurio Szabo pod ciničnim naslovom »Kako su Rabljani uništavali svoj Rab«.³ Progres uništavanja nastavljen je nezadrživo i dalje, bilo pasivno nehatom, bilo aktivno rušenjem, pregradnjama ili dogranjama sve do naših dana.

Nakon prvog pregleda grada koji nam je ponuđen iz ptičje perspektive, najsugestivniji je dojam – i stoga ćemo ga spomenuti prije detaljne razrade – o postojanju razmjerno velikih neizgrađenih površina unutar perimetra gradskih zidina Raba. Po tome što do danas mnogi ogradni zidovi vrtova, kao i mnogi ostaci ruševnih zidova unutar inzula iskazuju nedvojbenu romaničku strukturu, kao što su na njima i mnogi zazidani otvori vrata i prozora romaničkog podrijetla, pouzdano se može zaključiti da je grad u 13. stoljeću i prvoj polovici 14. stoljeća bio znatno gušće izgrađen, a da su neke ruševine kuća ostale neizgrađene nakon potresa 1367. godine o kojemu govore izvori ili nisu nanovo nastanjene nakon kuga što je harala 1449. i 1456.⁴ Međutim, za vrednovanje kulture stanovanja u gradu važna je spoznaja da nisu ostavljene puste ruševine, nego da su mnoge parcele negdašnjih kuća zasadene i prekrivene njegovanim zelenilom.⁵ Upravo u tom smislu spomenuta slika Raba dragocjeni je likovni izvor o razvijenosti kulture stanovanja i ulozi perivoja

u razdoblju renesanse. Ako onome što znamo o izgradnji gotičko renesansnih i renesansnih palača u Rabu tijekom 15. i 16. stoljeća: Velike i Male palače Nimira, Crnota, Zudenigo, Galzigna itd.⁶ pridodamo uvid u cjelinu grada *intra muros*, Rab se zapravo približava modelu grada – vrta i ostvarenju humanističke intencije u uspostavljanju odnosa čovjeka i prirode. To je renesansni ideal u sadržajnom smislu, a ne u formalnom, o čemu je inače najviše bilo riječi u teoriji i povijesti renesansnog urbanizma, jer ovdje nema nikakvih naznaka renesansne geometrijske doktrine »idealnog« grada po nacrtu savršenih planimetrijskih likova, budući da se Rab gradi na antičko – srednjovjekovnoj matrici.

Povijesna tipologija: grad na poluotoku

No, prije analize slike treba reći najnužnije o povijesnom razvoju grada, kao i o najistaknutijim do danas sačuvanim spomenicima graditeljstva.⁷ Rab se tipološki uključuje u niz gradova na istočnoj obali i u hrvatskoma arhipelagu Jadranskoga mora, koji su iz strateških i pomorsko trgovačkih razloga građeni na

² D. Frey, *S. Giovanni Battista in Arbe*, Jahrbuch des Kunsthistorisches Institutes der Zentralkommission für Denkmalpflege, Bd.V, Wien, 1911, str. 53-54, sl. 50, 51. Autor je datira u 17. st. po načinu slikanja (»malweise nach«) i ističe da je u svemu bitnome točna, a da je time ujedno vjerodostojna za sve ono što više nije očuvano. Kako su, gotovo u pravilu, prvi prikazi nekog likovnog spomenika u povijesti umjetnosti ujedno najcjelovitiji, tako i u ovom slučaju, Frey objavljuje sliku grada iako piše samo o jednom sakralnom spomeniku, a kod kasnijih pisaca monografija o Rabu, ne nalazimo ni spomen, niti reprodukciju ove slike, izuzetno važne za povijest grada. Vidi: W. Schleyer, *Arbe. Stadt und Insel, ein Schatzkastlein der Natur und Kunst in Dalmatien*, Wiesbaden, 1914 (180 str.) i V. Brusić, *Otok Rab*, izd. Franjevačkog samostana sv. Eufemije, Rab (198 str.) (bez naznake godine, ali se može deducirati da je objavljena oko 1924).

³ Vidi: Eitelberger v. Edeleberg, R., *Die mittelalterlichen Kunstdenkmäler Dalmatien* (1861.), 2. izd. Beč, 1884., bilješka 35 gdje citira da mu se neki ruski arhitekt koji je posjetio Istru i Dalmaciju, žali »über die geringe Sorge, welche die Denkmälern von Arbe gewidmet wird.«. Rukopis G. Szaboa pod gornjim naslovom, bilješke su za njegovo predavanje u Pučkom sveučilištu, a čuva se u Zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu.

⁴ Vidi: Brusić (1924), str. 47. Slično se dogodilo, samo na drukčiji, barokni način, i nakon velikog potresa 1667. godine u Dubrovniku, kad su parcele nekih srušenih kuća pretvorene u perivoje i pripojene preostalima susjednim pregrađenim u palače.

⁵ O sačuvanim ostacima romaničke stambene arhitekture grada Raba šezdesetih godina 20. stoljeća skupljena je grada u nedovršenoj i neobjavljenoj magistarskoj radnji V. Opalin-Ivančević »Romanička stambena arhitektura Raba«, na Filozofskom fakultetu u Zagrebu uz istodobnu fotodokumentaciju K. Tadića, u Inštitutu za povijest umjetnosti u Zagrebu.

⁶ C. Fisković, *Andrija Aleši i ostali majstori u Rabu*, Izdanje Kozervatorskog zavoda u Splitu 5, 1948, str. 5-44; 20-22

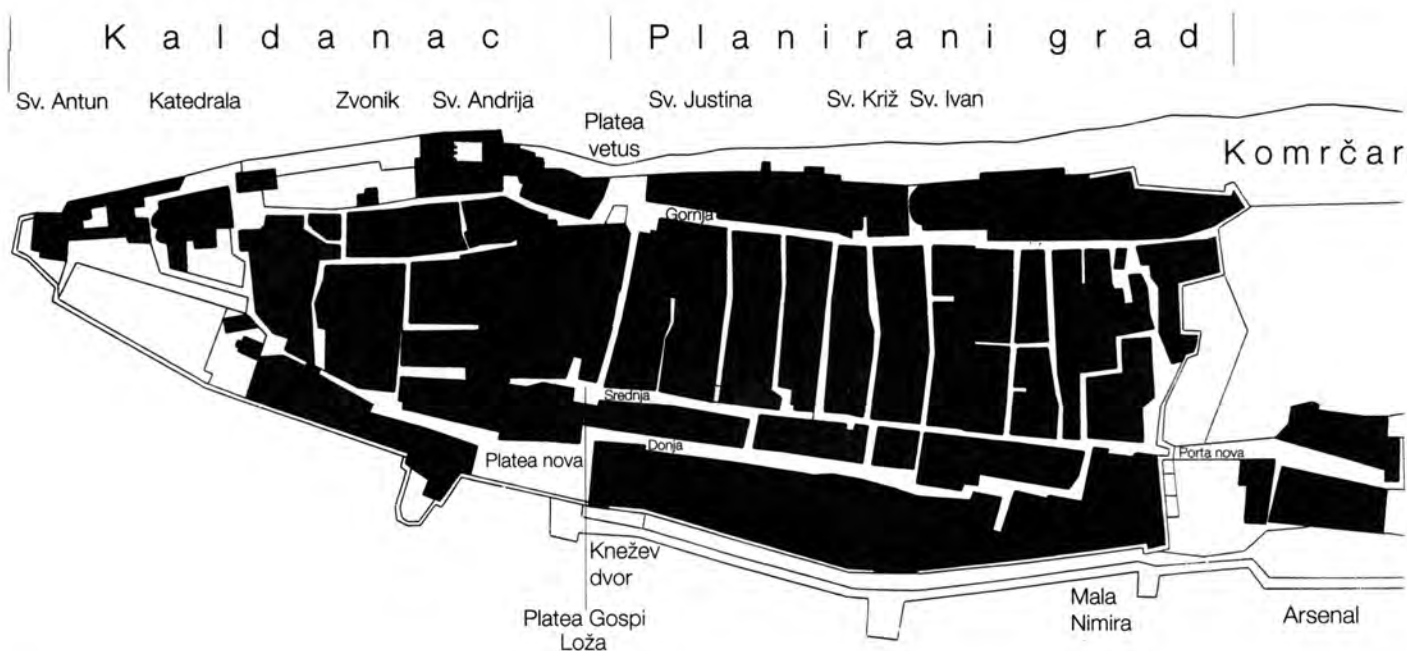
⁷ Iako su objavljeni brojni prilozi o pojedinim istaknutijim građevinama, posebno sakralnoj arhitekturi, koje je suvišno nabrajati u ovom kontekstu, a biti će citirani u analizi pojedinih spomenika, nema niti jedne cjelovite studije razvoja grada.

1. Bogorodica s djetetom i sv. Antun, zaštitinici grada Raba, kraj 16. stoljeća, ulje na platnu, crkva sv. Antuna, Rab

2. Panorama Raba s predgrađem, borgo, detalj prethodne slike.

3. Katastarski plan grada Raba iz 1822. Polja inzula su tonirana da bi se jasnije očitale komunikacije, a upisani su i najvažniji nazivi i spomenici. (R.I.)

4. Stara fotografija Raba snimljena otprilike s istoga mjesta s kojega je radena i renesansna slika. Krajem 19. stoljeća još su bile integralno sačuvane jugoistočne zidine i kule i obala prema luci, kao u 16. stoljeću.

Vista generale della città di Raba
Opći pregled grada Raba.
Totalansicht der Stadt Arbe.

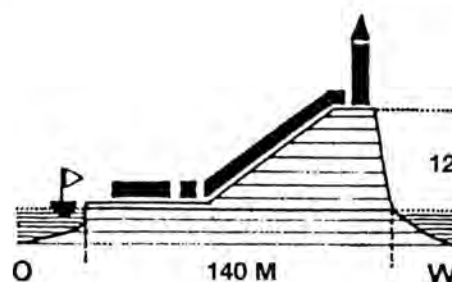

poluotoku ili otoku spojenom kasnije s kopnom poput poluotoka. Drugi je ili suprotni tip obalnoga grada rekli bismo, grad u zaljevu.

Spomenutu poluotočku grupu (nakon Kopra i Pirana u Sloveniji), zastupaju u hrvatskom dijelu Istre Novigrad, Umag, Poreč, Rovinj, zatim Osor na Kvarneru, pa Rab, Zadar, Trogir, Korčula i Dubrovnik. No, po nekim se svojstvima Rab razlikuje od ostalih gradova i ostaje individualan i neponovljiv. Nasuprot ravnim i »plitkim« poluotocima poput Poreča i Zadra, gdje je antički urbanizam mogao jednostavno i nesmetano razapeti ortogonalnu mrežu ulica što se sijeku pod pravim kutem omeđujući pravilne pravokutne inzule stambene arhitekture ili Korčule gdje je uzdužna os poluotoka ujedno hrbat blagog brežuljka i poklapa s uzdužnom glavnom ulicom kao simetralom, a omogućuje i potiče uglavnom simetričnu kompoziciju ostalih ulica⁸ ili Dubrovnik gdje je obrnuto središnja os grada (Placa ili Stradun) najdublji usjek izađu dviju padina⁹ ili Rovinja gdje ulični sustav prati koncentričnoj radijalno stožasti prirodni oblik otoka¹⁰ – struktura Raba prvenstveno je određena specifičnim asimetričnim topografskim uvjetima.

Izduženi poluotok na kojemu je temeljen grad, na sjeveroistočnoj strani (lijevoj gledamo li prema vrhu) proteže se uskom trakom tla gotovo na morskoj razini, a potom se u svom najširem dijelu strmo uspinje do ponovno razmjerno uskog hrpta brežuljka na jugozapadnoj (desnoj) strani što se okomitim stijenama, visokim dvanaestak metara, sunovraćuje u more. Polutok završava trokutnim suženjem.

Struktura sustava komunikacija i prostorna organizacija Raba savršeno usklađene s topografskim uvjetima. Ima svega tri uzdužne ulice, u cijeloj dužini poluotoka. Donja ulica (*Contrata inferior*) prati sjeveroistočnu plitku obalu poluotoka, prema zaljevu s lukom. Uz nju usporedo teče Srednja ulica (*Contrata de medio*) locirana na razmeđu ravnog dijela terena i početka kosine brijega. Gornja ulica (*Contrata superior* ili *c.*

5. Shematski presjek poluotoka i građevnog sloja Raba s naznakom Donje i Srednje ulice, (u ravnom dijelu terena), Gornje ulice (uz zvonik), te omjerom visine i širine. (E. Thomale)

*Caturbo*¹¹) proteže se hrptom brijega, tako da ove dvije ulice prate najnižu i najvišu izohipsu poluotoka. Stoga se, unatoč razmjerno pravilne geometrijske sheme niza nja desetak poprečnih ulica između dviju uzdužnih, Srednje i Gornje (kad ih pogledamo na planu grada), organizacija korištenja prostora može svrstati među gradove organske strukture proizašle i usklađene s oblikom i reljefom tla.

Povijesno, Rab je svoju prostornu organizaciju, pa i funkcionalnu raspodjelu sadržaja stekao u antici, u rimsko doba i uglavnom zadržao do danas. U slijedu konfiguracije poluotoka i kompozicije komunikacija, sadržaji su uglavnom pravilno raspoređeni. Najviši uzduži dio poluotoka bio je tijekom antike, srednjega vijeka i renesanse izgrađen kulturnim i sakralnim sadržajima i stoga ga s pravom možemo nazvati *akropola*. Ona je to ostala do danas s katedralom, nizom crkava, samostana i klaustara i sa svoja četiri zvonika koji određuju karakterističnu siluetu grada. Srednji skošeni dio poluotoka, između Gornje i Srednje ulice, podijeljen je strmim uskim ulicama dijelom sa stubama (u dokumentima se zovu *ruge*, za razliku od *contrata*, velikih uzdužnih osi) u desetak poprečnih izduženih inzula i namijenjen je stanovanju. Obalni uzdužni dio (između Srednje i Donje ulice), nastao dijelom i nasipanjem i proširenjem rano srednjovjekovnog grada – koji je, čini se, sezao do vanjskog niza kuća Srednje ulice – namijenjen je društvenim i javnim funkcijama, obrtu i trgovini, ali i reprezentativnim palačama. U tom se potezu uz luku prije sužavanja prema vrhu poluotoka, na uglu Donje ulice i Novog trga (*Platea nova*) nalazi najveća i najstarija rapska palača, *Knežev dvor* (13-15. st.),¹² a na početku, uz ulaz u grad kroz *Porta nova*, gotička je *Mala Palača Nimira*, u vizualnom susjedstvu s prvom palačom u Srednjoj ulici: renesansnom *Velikom palačom Dominis-Nimira*.

⁸ Interpretacija i valorizacija ulične mreže i trgova Korčule, Korčulanski zbornik 5, 2000, str. 21-31

⁹ Ž. Peković, *Dubrovnik*, 1988

¹⁰ B. Tadić, *Rovinj*, 1974

¹¹ Nisam našao etimološko tumačenje ovog neobičnog naziva. Ali, po zvučnosti – *Caturbo* – ovo bi ime, po mom sudu, moglo potjecati od latinskog naziva za vrh grada, »caput urbis«, dakle topološke oznake koja odgovara karakteru lokacije na najvišoj izohipsi poluotoka, na što se i odnosi.

¹² Stoga se Donja ulica u nekim izvorima zove *Contrata palatii*.

Stari i novi grad

Iako smo interpretirali grad *intra muros* kao cjelinu, on je rastao u dvije faze,¹³ što se očitava na planu grada kao dvije različite strukture. Trokutni južni dio grada, nazvan *Kaldanac*,¹⁴ odaje nepravilnu ovalnu strukturu izgradnje i koncentričnih komunikacija Staroga grada – koji je sezao do linije Starog trga na Gornjoj i Plokate Gospi na Srednjoj ulici (*Platea vetus–Platea Gospi*), a sjeverni uglavnom pravokutni dio grada sadrži pravilnu mrežu paralelnih poprečnih ulica (*ruga*) i inzula između gornje i srednje uzdužne ulice (*contrate*), odnosno ortogonalni sustav planiranog *Novoga grada*.

Po mom sudu nije riječ o postupnom proširenju grada, kako tumače neki, nego o planiranom povećanju gradu, njegovu udvajanju, tipičnom za kasno 13. i početak 14. stoljeća u Dalmaciji, kao što vidimo na dobro poznatim primjerima Prijeka u Dubrovniku ili planiranog Stona.¹⁵ No, smatram da plan Trogira pokazuje najviše sličnosti na strukturalnoj razini: jednak je odnos starije rano srednjovjekovne organske i ovoidne jezgre, kojoj je prigradeno novo naselje pravokutnih inzula ortogonalne mreže ulica planirane izgradnje (predgrada, borga ili suburbija) tijekom 14. stoljeća, koji se potom uokviruju zajedničkim prstenom gradskih zidina.¹⁶

Mislim da još uvijek nije riješeno pitanje da li je taj stariji, trokutni dio Raba (*Kaldanac*), ujedno površina antičkog municipija *Arbe*, utemeljenog za Augusta – kao što smatra Brusić i mnogi po njemu – ili je antički grad obuhvaćao veći areal, samo što je tijekom ranog srednjeg vijeka reduciran. Jedna od najbitnijih karakteristika ranog srednjeg vijeka u odnosu na antiku, je uvođenje »malog mjerila«. U tom bi slučaju veći ili veliki antički grad bio smanjen na vrh polotoka i obzidan, jer mala komuna nije mogla voditi brigu o urbanoj baštini imperijalnog doba. To bi bilo više tipično, no izuzetno. Najsugestivniji primjer do danas očuvanog u srednjem vijeku »prepolovljenog« antičkoga grada je Osor.¹⁷

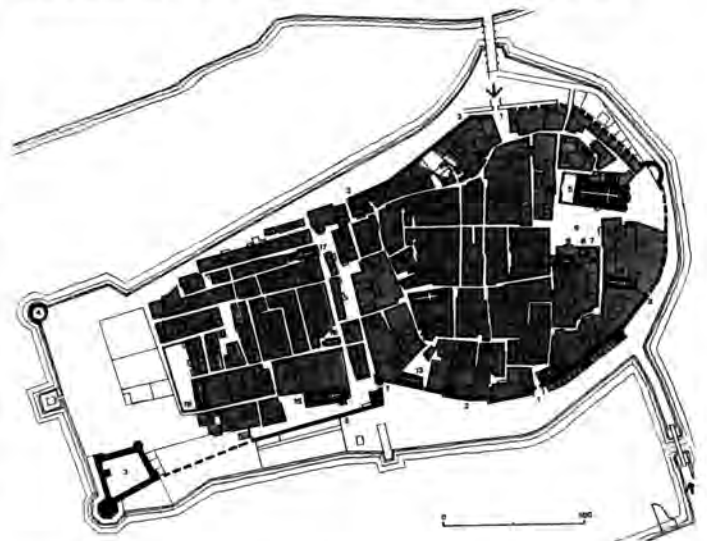
Smatram da se razvoj Raba odigrao u više faza, po scenariju koji se s velikom pravilnošću ponavlja u brojnim primjerima naše i europske urbane povijesti.

Po logici takvog organskog razvitka, prvobitno prehistorijsko naselje bilo bi zauzelo samo vrh polotoka, koji je ujedno i stožasti brežuljak, do granice gdje se nalazi prirodni pad terena i usjek, te ga ogradilo suhozidom i izgradilo iznutra prateći izohipse u tipičnim ovalnim, organskim oblicima kasteljera brončanoga doba. Potom je rimska urbanizacija utemeljila

6. Osor, plan grada. Kružni oblik antičkoga grada, s naznakom nekadašnjeg kanala (desno), na polovicu je presječen srednjovjekovnim zidinama (lijevo)

7. Trogir, plan grada. Desni ovalni antički dio grada, pregrađen je u srednjem vijeku, a lijevo je dograđeno planirano stambeno naselje, uskih izduženih inzula, (13-14. st.)

¹³ Sažete, ali pouzdane podatke za povijest grada, temeljene na pisanim izvorima i uključene u opis grada donosi Brusić, n. dj. Ovdje ih rabim kao podlogu za strukturalnu urbanističku analizu, koju on nije proveo.

¹⁴ *Kaldanac*, po Skoku, potječe od *Caput antium*, (prednji rt). To bi označavalo (prednji) poluotok na kojemu je grad, koji zatvara rapsku luku, kad se prilazi s mora, dok zaljev s druge (stražnje) strane zatvara poluotok Frkanj. Vidi: P. Skok, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, Toponomastička ispitivanja*, Zagreb, 1950, str. 61 i bilj. 19.

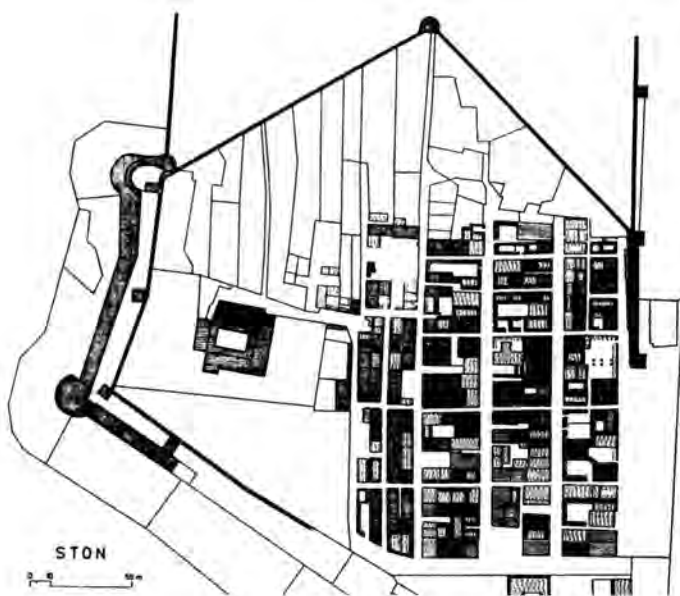
¹⁵ Vidi: L. Beritić, *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, Zagreb, bez godine i isti, *Stonske utvrde, Dubrovnik, 1958*. Temeljiti uvid u cjelinu problema, kao i noviju vidi u: M. Planić-Lončarić, *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*, Zagreb, 1980.

¹⁶ Vidi: B. Milić, *Razvoj grada kroz stoljeća, II. Srednji vijek*, Zagreb, 1995., str. 126

8. Prijeko u Dubrovniku. Planirana polovica novog dijela grada (13. st.), s karakterističnim uskim izduženim blokovima kuća, poput rapskih

9. Ston, plan grada. Novo izgrađeni planirani grad 14. stoljeća. Prvih šest inzula lijevo imaju iste proporcije kao rapske: izduženi obris pravokutnih blokova i uske parcele kuća u dva niza (s kanalom za otpadne vode između)

¹⁷ Vidi: A. Deanović, *Osor mali vječni grad*, 1981.

¹⁸ Vidi: B. Milić, *Razvoj grada kroz stoljeća*, I. Prapovijest – antika, Zagreb 1990., 253

¹⁹ Za sukcesiju kasteljera i srednjovjekovnog grada, nasuprot antičkome gradu dobar je primjer povijest odnosa kastelejer Plomin i velike antičke luke Fianona i povratak srednjovjekovnog Plomina na lokaciju kasteljera na brežuljku.

²⁰ Kontinuitetom prethistorijske jezgre naselja, korištene ponovno u ranom srednjem vijeku, možda se može pojasniti i organička, »bubrežasta« struktura sjeveroistočne, pučke gradske četvri Poreča unutar stroge ortogonalne strukture antičke matrice grada. Hihotezu da unutar planiranog antičkog grada može ostaviti traga i organička forma starijeg prethistorijskog kaštela, izložio sam u studiji R. Ivančević, *Odnos antičkog i srednjovjekovnog rastera Poreča*, Peristil 6-7/1963-64, i isti, *Franjevačka crkva u Poreču*

²¹ P. Skok, n.dj, str. 61 i bilj. 19. Vidi: K. Jireček, *Die Romanen in den Städte Dalmatiens während des Mittelalters*, I.

grad Arba, proširila staro naselje, a u svakom slučaju uključila obalni dio poluotoka s lukom, kao glavnim antičkim prometnim i privrednim žarištem, što se temeljio na pomorskom prometu, te unijela veće mjerilo i ortogonalni raster gdje god je bilo moguće. Iako to nije ni pravilo, niti nužnost kao što pokazuje koncentrični i radijalni plan antičke Pule.¹⁸ U ranom srednjem vijeku smanjena gradska komuna Raba napušta i zapušta antički grad i vraća se na svoje prethistorijsko stanište,¹⁹ što se odražava u strukturi Kaldanca. I, napokon, izgradnja planiranog naselja, i udvajanje površine grada u zreloj romanici 13. stoljeća, daje mu oblik i raspon koji određuje i gotičko renesansni Rab i traje sve do početka 20. stoljeća. Ovakva hipoteza razvoja grada predmet je posebne studije, ali je ovdje navodim jer s tog stanovišta promatram i urbanističku sliku Raba krajem 16. stoljeća.²⁰

Pristupajući analizi slike, pogledajmo najprije pristup gradu, prostor ispred gradskih zidina što pregrađuju i odijeljuju korijen izduženog poluotoka od otoka.

a. EXTRA MUROS

Predio izvan grada nakon izlaza kroz gornja vrata naziva se *Komrčar*. Petar Skok smatra sa znanstvenog stanovišta neodrživim Brusićevo tumačenje da je naziv Komrčar potekao od latinskog Marsova polja, *Campus Martii*, On prihvaća mišljenje Jirečeka da Komrčar (što se u pisanim izvorima javlja od 1229.) etimološki potječe od *commerciarium* jer se na tom lokalitetu trgovalo. Nađeni su ostaci rimskih građevina i zida okrenuta prema gradu, ali i rimski natpis koji spominje portike i dućane. Rapski porezni činovnik zvao se također *comercarius* što znači da je riječ bila u opticaju.²¹

Ispred gradskih zidina na slici su naslikana tri bunara (otprilike pred svakom kulom po jedan). Uz gornji je neki ozidani vrt, zatim su tri niza kuća s vrtovima ogradenim zidovima kao začetak budućeg naselja, a na dnu, uz gradska vrata uz more veliki kompleks arsenala.

Bunar uz gradska vrata ima kvadratičnu kamenu krunu, onaj uz srednju kulu valjkastu, a treći djeluje ovalno, unutar malog pravokutnog polja obzidanog kamenim zidom, ovorenog prema zidinama. Na taj se zid nastavlja veće ozidano pravokutno polje, također s ulazom od strane grada, unutar kojega je, čini se, mala prizemnica (?) na gornjoj strani, a ispunjeno je raslinjem, te lijevo jednim nepravilnim bazenom s vodom (poput pojilišta).

Uz cestu što vodi iz grada kroz Nova vrata, na crti u produžetku pročelja zapadne strane Srednje ulice, izgrađene su u nizu, tri puta po dvije kuće u paru, sličnih veličina kao u planiranom dijelu grada, sljubljene bočnim stranama, a među njima su četiri veće pravokutne zelene površine (vrta ili perivoja) ograđene zidom. Tri vrta prema gradu, imaju prema cesti što vodi u grad umjesto zida uzdužno locirane kuće, samo niže od poprečnih. Iznad ovog niza začetak je idućeg niza kuća s vrtovima, koji ima samo dvije jedinice.²²

Uz gradska vrata i ulaznu kulu nalazi se jednokatnica s vratima prema moru. (lazaret ili skladište?). Slijedi veliki kompleks arsenala: dvije uporedne zgrade sa zabatnim fasadama prema moru, odnosno zaljevu, i jednom kućom prigradenom poprečno odozad, te s molom zaobljenih uglova ispred. Bočno se protežu dva zida (nazubljena?) što zajedno s idućom kućom (usporrednom s prve dvije) oblikuju veliko dvorište.²³ Pred sjevernom kućom je drugi manji molo, a od nje postrance desno protežu se jedan veći i manji kamenim zidom ograđeni vrt, s po jednom poprečno izgrađenom kućom na desnoj strani. Ovaj je paralelan s nizom ranije spomenutih kuća s vrtovima i oni omeđuju široku pristupnu cestu gradu, koja se ljevkašto širi prema ulazu u grad, poput trga, a toj je namjeni – trg, tržnica – vjerojatno i služila.

b. GRADSKE ZIDINE I KULE

Budući da su zidine s jugozapadne strane samo dogradnja gotovo vertikalnih stijena visokih oko 12 metara, može se reći da je kut pogleda na grad odabran tako, da se gradske zidine i kule vide u cjelini. Ravan potez sjeverozapadnih zidina što odgrađuje poluotok od otoka prikazan je u svom strmom usponu. U cijeloj dužini ima na vrhu ravnomjerno raporedene zupce. Iz

10. Pregrade Raba u 16. stoljeću, detalj slike. Vide se bunari, vrtovi i počeci nizova kuća uz cestu.

11. Ostaci starog arsenala uz gradske vrata (Schleyer, 1914.)

12. Djelomična rekonstrukcija prikaza arsenala na slici.

²² Predgrade Raba, s kućama i zidom ograđenim vrtovima može se usporediti s dubrovačkim predgrađem, pred vratima od Pila na slici grada iz 17. stoljeća. Vidi: Grujić, N., *Ladanjska arhitektura područja Dubrovačke republike.???* i B. Šišić, *Dubrovački renesansni vrt*,

²³ Schleyer objavljuje fotografiju preostalih zidova ruševine na tom mjestu, ali smatra da naziv arsenal nije povijesno utemeljen (das sogenannte Arsenal), jer mu ne odgovara lokacija izvan zidina. No, osim povijesno opravdane tradicije naziva, podsjetimo da su na grafikama 16. stoljeća prikazani arsenali izvan gradskih zidina u Osoru i Šibeniku, na primjer, i to kao obične zgrade, bez utvrđenih komponenata koje vidimo na rapskom arsenalu na slici. Na fotografiji što je objavljuje Schleyer vidi se ruševina velike i visoke građevine snažnih zidova – poput zidina – s velikim vanjskim stubištem. Vidi: Schleyer (1914) str. 51, sl. 23)

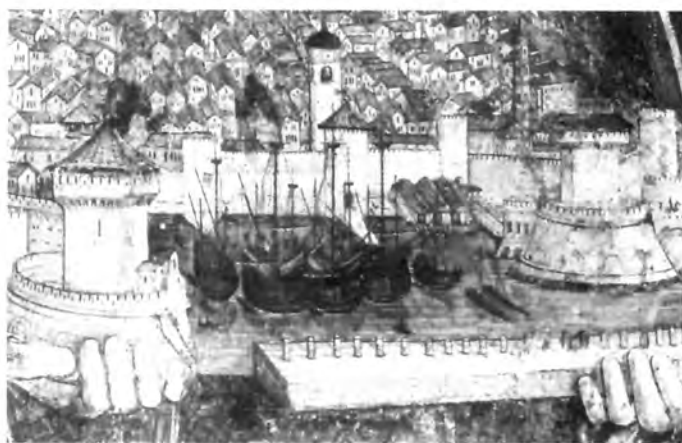

13. Ostatak okrugle renesansne kule na ulazu u rapsku luku. (Schleyer, 1914)

14. Ostaci okrugle renesansne kule i zidina uz Novi trg (Schleyer, 1914)

15. Prikaz dubrovačke luke s gotičko-renesansnom kulom sv. Ivana identična oblika kao što je bila rapska. Sa slike N. Božidarovića (1500.), Muzej dominikanaca, Dubrovnik

16. Ostaci renesansne kule, ali i dio pročelja desne kvadratične kule s velikim portalom, a lijevo se vidi i niz konzola kruništa gradskog zida. Probijen je dio zida prema Novom trgu. Stara fotografija.

17. Lijevi dio renesansne slike Raba, predio Kaldanac. Na »akropoli« krajnje lijevo je crkva sv. Antuna i samostan, pa katedrala, biskupija, zvonik katedrale, zvonik sv. Andrije, palača Gauzigna i Stari trg (in Caturbo)

zida izrastaju tri četverostrane, prizmatične kule u pravilnim razmacima i dvije ugaone.

U ugaio zidina na obali mora ugrađena je kvadratična iznutra otvorena kula. Uz gradska vrata je prizmatična visoka kula pokrivena niskim šatorastim krovom; vidljiv je jedan manji otvor u sredini bočne strane, a naznačeno je i krunište na vrhu. U podjednakim razmacima slijede prizmatična kula sa skošenim istaknutim podnožjem, nepravilno zaobljena kula u visini Gornje ulice (uz crkvu sv. Kristofora) i pravokutna ugaona kula na vrhu na spoju s bedemima na stijenama prema zaljevu sv. Eufemije.

Od prvo spomenute ugone kule prema luci, u smjeru juga proteže se do vrha poluotoka kontinuirani razmjerno niski zid također nazubljen. Na njemu su raspoređena četvora vrata s kamenim molima i dijelom zidanom uskom pristanišnom obalom, te tri kule. U desnom dijelu se zid diže ravno iz mora dok ne stigne do jednog kratkog mola zaobljenih uglova na koji izlaze lučno završena vrata, a malo dalje su kvadratična

vrata koja vode na drugo molo. Iza tih vrata vidimo proširenje poput malog trga umetnutog između kuća obalnog niza i Donje ulice; u produžetku to je otprilike središnja poprečna ulica (ruga) stambenih inzula.

Od ovog mola nastavlja se lijevo zid do Kneževa dvora, ali odavde se pod zidom proteže i uska zidana obala, pristanište. Stiže do velike kvadratične kule sa snažnim kruništem, koja, čini se, ima pojačana uglove i dvoja veća lučno završena vrata (zbog oštećenja se ne vidi dobro), jer vodi na gradski trg *Platea nova*, ispred Kneževa dvora. Ispred ove snažne kule je treće, dvostruko široko molo.

Zatim se zid produžuje bez pristanišne obale do

²⁴ Ostatke bastionskog dijela rapske kule, s trodijelnim konzolama kruništa, četvrt kružnog profila, razmjerno nisko nad razinom mora – da bi što direktnije ugrožavali galije, odnosno bočno mogli gađati u trup broda – vidimo na fotografijama i razglednicama još početkom 20. stoljeća. Npr. Schleyer (1914), sl. 9 i 19.

18. Desni dio slike Raba. Uz Stari trg na Gornjoj ulici je crkva sv. Justine (bez zvonika!), zatim crkva sv. Križa, crkva sv. Ivana, zvonik i krilo samostana. Desno dole: Mala palača Nimira i perivoj, a nasuprot palača Dominis-Nimira. Na kraju Srednje ulice je gradska loža.

visoke prizmatične kule sa šatorastim krovom (poput one nad gradskim vratima), ali je oko nje u donjem dijelu izgrađen polukružni renesansni bastion s kružnim. Nalik je staroj kuli sv. Ivana u dubrovačkoj luci, prikazanoj na Božidarovićevoj slici, a i funkcija joj je bila ista – glavne kule prije ulaza u luku – jer joj je nasuprot izgrađen lukobran, kao u Dubrovniku Kaše.²⁴

Zid dalje prati obalu i na mjestu gdje zakreće prema trokutnom vrhu poluotoka, ponovno su (četvrta) vrata i kameno zidano molo. U nastavku slijedi još jedna prizmatična kula (otprilike ispod katedrale) i posljednja koja se vidi, na samom vrhu poluotoka, podignuta je na živoj stijeni. Obje su bez krova.

²⁴ Ne govorimo o točnom broju inzula, iako se čina da ih je izvorno bilo 11, ali su neke kasnije spojene. Nazivlje uzdužnih kontrata i poprečnih ruga, kao da ponavlja antičku rimsku distinkciju uzdužnog decumanusa i poprečnog carda.

c. ULICE I TRGOVI

Tri uzdužne ulice (kontrate) – Gornja, Srednja i Donja – veoma su jasno naslikane, te likovno naglašene time što su prikazane šire no u stvarnosti i obojene veoma svijetlo, čime se ukazuje na njihovo kameno popločenje. Srednja i Donja teku paralelno, ali Srednja se vidi lijevo od lože samo još otprilike u dužini Novog trga, a Donja se prekida kod Kneževa dvora i ne vidi joj se nastavak nakon trga, na Kaldancu, gdje su gušće zbijene kuće. Gornja ulica prati usporedno obris poluotoka, a naslikana je u kontinuitetu od gornjih vrata i kule na zapadu prema Komrčaru, desno, do pročelja katedrale, lijevo. U području Kaldanca naznačena je s njom usporedna ulica – za širinu jednog niza kuća niže – koja vodi do crkve sv. Antuna i samostana franjevki uz nju smještenih u samom trokutnom vrhu poluotoka.

Vidi se veoma razgovjetno i 10 poprečnih ulica (ruga)²⁵ u planiranom dijelu grada, između Gornje i Srednje ulice, od zidina zapadno do razdjelne ulice Sta-

roga i Novog grada istočno. Među njima se razabire devet izduženih inzula s kućama i vrtovima i jedna znatno šira inzula do gradskih bedema. Za razliku od triju uzdužnih osi, koje su najsvjetliji motiv na slici, poprečne su ulice slikane tamnije od kuća, što je logično, jer autor dosljedno vodi svjetlo s lijeve strane, pa se na taj način pokazuje da su ove uske ulice u sjeni kuća. U stvarnosti one se strmo uspinju, odnosno spuštaju, tako da su dijelom izvedene poput stubišta.

Unutar grada mogu se razlučiti po dokumentima poznati trgovi.

Na mjestu gdje se glavna poprečna komunikacija grada – ulica što vodi kroz satni toranj od morskih vrata i kasnijeg Novog trga (*Platea nova*) – sastaje s Gornjom ulicom, vidimo plohu Starog gradskog trga (*Platea vetus*) ili *Plokatu Katurbo* označenu hiperdimenzioniranim standardcem sa stijegom Republike Sv. Marka. Drveni jarbol s kuglom na vrhu u koju je utaknuta pravokutna zastava, usađen je u kamenu bazu klesanu poput slova U i postavljenu na postolje od dvije kvadratične stepenice. Trg je omeđen lijevo pročeljem velike poprečno postavljene palače (znamo da je to romanička palača Galzigna, pregrađena u renesansi), a desno uzdužno lociranom crkvom sv. Justine. S donje strane s trga odlijeva se spomenuta ulica prema luci. Ona na desnoj strani ima niz kuća, dok niz kuća s lijeve strane završava na trgu neodređenim volumenom, što bi mogli biti ostaci kule uz stara gadska vrata, zidina koje su opasavala Kaldanac.

Pri dnu ulice što se sa Starog trga spušta prema luci, na raskršću sa Srednjom ulicom naslikana je *gradska loža* (1509.). I ona je hiperdimenzionirana, jer u zbilji na prelazi širinu prosječne kuće, niti visinu prizemnice.²⁶ Vjerno je, međutim, prikazan oblik njezine kamene ograde, na kojoj četiri stupa s kapitelima nose snažnu drvenu gredu i piramidalni krov. Kao i ostale kamene dijelove, slikar je i ovdje bijelom bojom stupova i kamene ograde postigao da je loža osim veličinom i bjelinom jedan on najuočljivijih detalja slike. Iza nje je do danas sačuvana nevelika zgrada *fontika*, gradskog skladišta za žito, ali nije istaknuta povećanjem na slici.

Lijevo od lože je crkvice sv. Nikole, koja se ni po čemu ne razlikuje od obične kuće. Glavna fasada joj je u sjeni, a na bočnoj su strani naslikana dva prozora, kao što vidimo i danas.²⁷

Nasuprot loži, u osi ulice od Starog trga do danas je sačuvana *satna kula* i u njoj *mala gradska vrata* s bačvastim svodm nadsvodnim prolazom što vodi na trg pred Kneževim dvorom. Nažalost, upravo na tom

19. Novi trg s Kneževim dvorom. U nizu kuća lijevo ističe srednja s konzolama kruništa, ostatak starih zidina, dok je trg još bio mandrač. Stara fotografija (početak 20. st.)

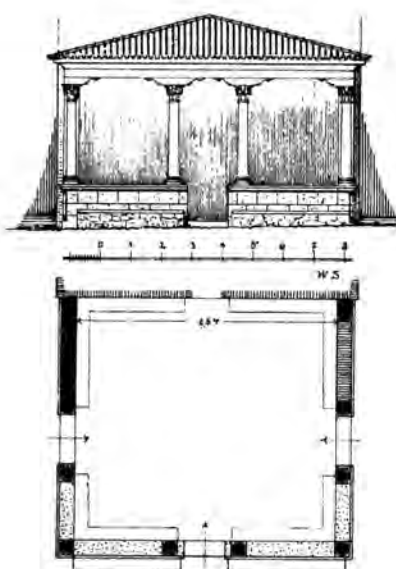
mjestu potpuno je otpao slikani sloj i ostala je samo platnena podloga slike.

Na samoj obali, ograđen prema moru nazubljenim zidom i zaštićen, kao što smo već opisali, desno velikom kvadratičnom kulom, a lijevo prizmatičnom s renesansnim bastionom, je najveći slobodni javni prostor u gradu, Novi trg, Nova Plokata, *Platea nova*. Ovaj prostor bio je, po mom sudu, najporije unutrašnja luka, odnosno mandrač, a tek potom je zasut.²⁸ Nasuprot tadašnjem obalnom zidu i kulama, na strani prema Srednjoj ulici, vide se na slici (do spomenute satne kule) tri kuće okrenute zabatnom fasadom na trg, s uskim dvorištima, a od njih lijevo veći vrt ograđen kamenim zidom i velika kuća (palača) dvostruko šira od uobičajenih, te ponovno dvije obične kuće. Lijevu stranu trga omeđuje zgrada iza renesansne kule, a s desne strane ga definira do danas sačuvani *Knežev dvor*. Nažalost, i on je na slici dijelom oguljen, a dijelom oštećen, tako da se samo sluti silhueta velike mase ovog zdanja, najvećeg u to doba u gradu.

Dodajmo, da je ispred katedrale i od nje prema moru naznačen širi prostor za okupljanje, kojeg bismo

²⁶ Ovdje je prije izgradnje lože i fontika bio donji trg, *Platea Gospe*, a stara loža građena 1325. godine, kao i stari fontik, bili su podignuti uz Gornja vrata, na Starom trgu, *Katurbo*.

²⁷ Po Brusiću crkva je iz 14. stoljeća, a pred njom je, prije izgradnje renesanse lože bila *Plokata Gospi* – pandan Starom trgu, donji trg, nakon ulaska u grad iz luke. U crkvi je bilo sjelo bratovština pomoraca sv. Nikole, a uz nju je bila ubožnica za stare pomorce (*Hospitale S. Nicolai*). No, crkvice je imala i titulara sv. Duha i u njoj su se sastajali vijećnici prije i poslije općinskih sjednica, a potpisivale su se i isprave.

20. Nacrt i tlocrt gradske lože Raba (1509.), prema Schleyeru.

mogli nazvati *forum eccelsiae*, a da se i uz gradska vrata (Porta nova) na početku Srednje ulice vidi prošireni prostor, poput trga. Omeđen s gornje strane velikom renesansnom palačom Dominis-Nimira, a s donje ogradnim zidom perivoja što se proteže od gotičko-renesansne Male palače Nimira do gradskog zida. Posebno je istaknut jedan svijetli pravokutnik uz sama gradska vrata, koji možda označava neko novo pločanje.

Nakon upoznavanja s osnovnom prostornom organizacijom grada, kako je čitamo iz slike, pristupimo analizi pojedinih istaknutijih spomenika.

d. SAKRALNI SPOMENICI

Na slici se mogu identificirati svi važniji spomenici, a oni su, kao što smo rekli, locirani u nizu na najvišoj koti grada, između Gornje ulice i gradskih zidina na okomitoj stijeni prema moru, na rapskoj *akropoli*.

²⁸ O tome da su zidine nekoć završavale na mandraču svjedoči i konzolno istaknuto krunište kule ili zidina na jednoj od kuća što se vidi još na fotografijama početkom 20. stoljeća.

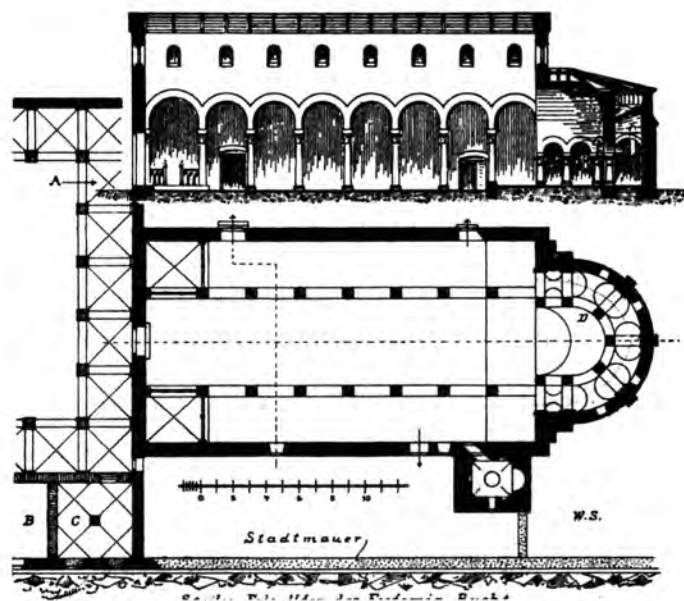
²⁹ Možda nije slučajno što je baš u crkvi sv. Antuna slika posvećena nebeskim zaštitnicima grada, iako znamo da je po ranosrednjovjekovnoj legendi, zaštitnik Raba sv. Kristofor. Naime, podsjećajući se na smještaj antičkih hramova na vrh, odnosno »pramac« poluotoka, i ovoj je crkvi, koja dočekuje namjernike – ali i sve opasnosti s mora – mogla biti pripisana takva zaštitnička uloga, zadaća predstraže.

– *Katedrala* u trokutnom suženju polutoka ističe se svojom masom potenciranim kontrastom osvijeljene bočne strane i duboko zajenjenog glavnog pročelja. Dobo je prikazana bazilikalna kompozicija zdanja, a na povišenom dijelu srednjega broda naznačena su tri prozora, kao što jest, dok su na bočnom broda po sredini naslikana vrata.

– Od katedrale lijevo, nešto niže, u osi s najistaknutijom kulom na samom vrhu poluotoka, smještena je mala jednobrodna crkva sv. *Antuna*, s tri prozora na bočnoj strani i istaknutom dvostrukom preslicom za zvona, vrh – također zasjenjene – glavne fasade.²⁹ Od crkve naviše i pream katedrali proteže se samostanska zgrada od koje se razabiru tri jednokatna krila što omeđuju klaustar i niži zid s prednje strane što zatvara pravi kut s crkvenom fasadom i oblikuje predprostor. Uz krilo samostana prema katedrali kamenim je zidom ograđeni vrt.

– Svojevrsno je otkriće, jer nemamo o tome dokaza iz kasnijih likovnih izvora, da se u donjem dijelu Kaldanca, ispod crkve, nasuprot samostanu nalaze *antičke ruševine*. Vidi se zid s velikim vratima oblog luka i od njega desno niz stupova i ulomaka stupova obojenih bijelo. Slikar je jasno prikazao oblo urušeni dio zida desno od vrata, a po njegovu načinu slikanja kamenih stupova, tu su stajali ostaci neke antičke građevine. Po anaogiji s nekim drugim gradovima, Porečom na primjer, ova istaknuta pozicija na »pramcu« poluotoka, bila je najprikladnija za smještaj hrama ili grupe hramova. No, ovo su ovo mogli biti ostaci i od neke druge reprezentativne građevine sa stupovima..

– *Zvonik katedrale*, ovako odvojen kao na slici – i kao što je i danas u naravi – djeluje kao da pripada gradu u cjelini, a ne katedrali. Znamo, međutim, da je ispred katedrale bio atrij, pa vjerojatno u osi s crkvom i krstionica, kao u Poreču i da toranj teba zamisliti u slijedu tog građevnog kompleksa. Najveći i najmonumentalniji romanički zvonik, ne samo na istočnoj strani Jadrana, nego i u cijelom jadranskom bazenu odlikuje se »dupliciranjem« tipično romaničkog postupnog tektonskog otvaranja katova od monofora, preko bifora i trifora, do završne kvadrifore lože za zvona. Uslijed njegove izuzetne širine, fasade zvonika od prvog do trećeg kata podjeljene su središnjom lezenom na dvije polovice i sustav otvora se javlja u svakoj od njih, dakle udvaja, da bi se u zadnjem katu ponovno ujedinio kao što je jedinstven i u moćnoj masi prizemlja. Morali smo na to podsjetiti, da bi se vidjelo kako je slikar vješto izbjegao prekomplikirani zadatak, a ipak ostvario suggestivan dojam spomenika. On je prikazao po jedan

23. Sv. Ivan, crkva i samostan, tlocrt i presjek (Gerber)

Lijevo:

21. Zvonik rapske katedrale (12. st.), stražnja strana prema vrtu samostana benediktinki sv. Andrije. (Foto: K. Tadić)

22. Crkva sv. Ivana na slici, s rekonstrukcijom oštećenih dijelova, otkriva stupovlje slijepe galerije u gornjem dijelu apsida

24. Rekonstrukcija apsida crkve sv. Ivana bez slijepe galerije u gornjem dijelu, koja se vidi na renesansnoj slici Raba. (Gerber)

otvor (monoforu, biforu, triforu) u svakom katu, ali je ipak dočarao postupno otvaranje, a budući da se početak i kraj podudaraju sa realnim izgledom zvonika, njegova se domišljatost na prvi pogled ni ne primjećuje. Usporedbom s ostala dva zvonika može se procijeniti koliko je autor slike vjerno dočarao njihove dimenzije i proporcijski odnos. Kao i u primjeru katedrale voluminoznost njezina zvonika dočarana je tamnom bočnom fasadom i svijetlom prednjom, na kojoj su bijelom bojom definirani okviri otvora, stupovi i lukovi, kordonski vijenci i ugaone lezene. Na vrhu je ogradica, kao i danas, i četverostrana piramida (umjesto današnje osmerostrane) s kuglom na vrhu. Na uglovima ogradice su također neki ukrasi, ali više liče na likove (lavova?) nego male kugle koje vidimo danas.³⁰

– Na kraju kontinuiranoga zida desno od zvonika katedrale izdiže se *zvonik crkve sv. Andrije* (graditelj Kozma, 1181.). Uslijed izbljedjele boje jedva se naziru tri jednostavna mala otvora jedan nad drugim u donjem dijelu zvonika i vijencem odijeljeni i stupovima podijeljeni završni dio, lože za zvona, s triforom (što je teško razlučiti zbog oštećenja). Zvonik završava niskim piramidalnim krovom (istostrani trokut) s kuglom na vrhu u koju je zataknut metalni križ proširenih krakova na krajevima. Crkva sv. Andrije samo se nazire iza ispucane površine slike u svom osnovnom volumenu.

– Crkva *sv. Justine* (podignuta 1578.) paralelna je s Gornjom ulicom, a na bočnoj strani su joj naslikana tri visoko postavljena prozora i povišena vrata do kojih vodi tamno obojeno stubište.³¹ Na desnoj (zapadnoj) strani, u sjeni je glavna fasada, ali je na njezinu vrhu jasno bijelom bojom nacrtana jednostavna kamena

preslica za zvona. Crkva sv. Justine, odnosno njezin (na slici nepostojeći) zvonik, glavni je argument za dataciju slike s vedutom Raba.³² Crkva je građena troškom rapskih pučana – Universita di Arbe – za benediktinke pučanke 1573-1578. godine. Zvonik, koji vidimo danas, sudeći po obliku mogao je nastati početkom 17. stoljeća (kao što je mislio Frey i vjerojatno po tome datirao sliku), ali je mogao biti građen i ranije, pa bi se i slika mogla datirati u posljednja dva desetljeća 16. stoljeća.³³

– Nakon dva veća perivoja i dvije grupe kuća (četiri, pa dvije) dolazimo do *zvonika sv. Ivana*, koji je također na slici znatno oštećen krakelurama, ali se mogu uočiti naslikani vijenci koji odvajaju katove. Prizmelje i prvi kat su zatvoreni, u drugom katu je bifora, u trećem trifora, te visoki piramidalni završetak.

– Ispred zvonika je romanička *crkva sv. Ivana* (12. st.) usporedna s ulicom. Na visokoj bočnoj fasadi naslikana su dva polukružno završena portala i krov, a s lijeve strane je apsida. Od crkve su danas preostali samo temelji zidova, ulomci stupova i pokoji kapitel, pa je tim vredniji ovaj likovni dokument o crkvi dok je još stajala cijela i pokrivena.³⁴ Najzanimljiviji je prikaz apside na kojoj su – na tamnoj boji kamena kojom je obojena cijela crkva – jasno istaknuta bijeli kameni stupovi slijepe galerije u njezinu gornjem dijelu, te je možemo zamisliti poput one na glavnoj apsidi sv. Krševana u Zadru. Vidi se visoka bočna fasada crkve s dvoja vrata, (kao i u objavljenim tlocrtima), ali nije prikazan nadvišeni bazilikalni dio srednjega broda, kao što je to jasno istaknuto u prikazu katedrale, nego jedinstveni krov pokriva sva tri broda, poput neke »dvoranske crkve«. Tako je bio pretpostavljao Gerber, a obzirom na točnost crtanja ostalih spomenika i malu vjerojatnost da bi ovdje slikar zanemario tako važnu pojedinost, slika podupire tezu o takvom tipu crkve.

Bočna fasada crkve je povučena od ulice, tako da se pred njom u cijeloj dužini formira trg, a na njemu je prikazano neko razmjerno dugačko zidano povišenje, čini se ovalna tlocrta (za sjedenje?). Po dimenziji podjeća i na zidane cisterne poput one nasuprot katedrale u Osoru ili u Svetvinčentu u Istri nasuprot crkvi sv. Marije.

– Desno od crkve sv. Ivana naslikano je krilo *samo-stana* sa šest velikih polukuržnih arkada trijema u prizemlju i sedam prozora na katu. Terasa nad trijemom iskorištena je kao galerija, ima ogradu s kamenim stupićima koji nose drvene grede pultnog krova. Iznad krova ove galerije na katu, vidi se niski drugi kat s malim prozorima i krov. Izgrađeno je bilo, dakle, samo

³⁰ Krov, odnosno piramidalni vrh zvonika, obnovljen je nakon udara groma u 15. stoljeću. Da li smijemo zaključiti da niti izrazito bjelilo vrha zvonika u odnosu na ostala dva nije slučajno, nego odražava još svježiji bijeli kamen?

³¹ Na fotografiji kod Schleyera vidimo uz spomenuti desni i drugi takav portal s nekoliko stuba lijevo. N.dj. str. 59, sl.30.

³² Frey datira sliku u početak 17. stoljeća, ali to je zapravo datum *ante quem*. Smatram da je bila dio prvobitne opreme crkve sv. Antuna, kao pala glavnoga oltara i da se može datirati u kasno 16. stoljeće. Trebalo bi utvrditi autora, ali bez obzira da li je domaći ili strani, slika grada mogla je nastati samo po promatranju, »na licu mjesta«, u Rabu.

³³ S druge strane – crkvića sv. Antunac, (na početku inzule između Srednje i Donje ulice), nasuprot velike palače Nimira, sagrađena je tek 1675. (Antonio Piccolo), od Pre Francesco Brazza (od Brača?), pa ona predstavlja pouzdani datum *ante quem*, za našu sliku, jer je još nema.

³⁴ I ova je crkva spomenik rapske destrukcije: još početkom 20. stoljeća stajali su zidovi u punoj visini, iako bez krova, a između Schleyerova opisa (1914) i Brusičeva (1924), crkva se sasvim urušila, ali su i svi dijelovi i fragmenta, Fisković je nakon rata mogao naći još samo jedan jedini fragment rebra križnog svoda kapele i to ugrađen u neki kameni zid kao podupirač.

jedno krilo samostana prema moru, a izgradnja ostalih triju krila, odnosno cijelog klaustra, kako vidimo u tlocrtima Gerbera ili Freya je kasnija.³⁵

Zelena površina ispred zgrade seže do ulice gdje je ograđena kamenim zidom koji se produžuje u desno gdje je perivoj s čempresima, koje vidimo i iza crkve, lijevo od samostanskog krila u manjem perivoju. Na desnom rubu ogradnoga zida perivoja dvije su manje kuće. Zgrada i perivoj pripadali su u to doba samostanu franjevačkog reda. Bio je to najprije ženski benediktinski samostan, zatim su 1287. crkva i samostan predani Maloj braći i ovdje je boravio kustos kustodije kvarnerske. U 15. stoljeću samostan pripada konventualcima.³⁶

– Lijevo od apside sv. Ivana dvije su usporedne zgrade s užom zabatnom fasadom na ulicu. Ali desno od njih je i danas postojeća *crkva sv. Križa* sagrađena u 16. st., odnosno »nakon čuda proplakanog križa 1559. godine«. Na njezinoj fasadi primjećujemo portal i vijenac između prizemne zone i gornjeg dijela, te bijelom bojom ocrtani polukružno završeni prozor. U gornjem dijelu. U stvari, na tom se mjestu nalaze okrugli prozor, odnosno okulus.

– Napokon, na početku Gornje ulice, ali s njezine donje strane, do zida koji odgrađuje perivoj uz gradske zidine, vidi se stražnja fasada kuće s dva paralelna lučno završena prozora: to je stražnja fasade crkve *sv. Krištofora* što stoji još i danas.

e. PALAČE

Od zvonika katedrale lijevo vide se tri krila zgrade koja uokviruju pravokutno dvorište (četvrto krilo je iza zvonika), a od toga lijevo, prema katedrali, kamenim zidom ozidani perivoj s visokim čempresima. Znamo da se na tome zidu nalazi jedan zazidani romanički portal s kamenom lunetom uokviranom plitkim okvirom i sa stiliziranom cvijetom u sredini. Po arhivskim podacima to je stara *biskupija*, odnosno biskupka palača. Od zvonika desno proteže se vrt koji je pripadao (a i danas pripada) redovnicama benediktinkama samostana sv. Andrije.

Od zvonika sv. Andrije desno također je perivoj obilježen s tri čempresa, no taj je vjerojatno pripada *palači Galzigna* (Gauzigna) desno. Spomenuli smo je u opisu Starog trga (Katurbo), a sada dodajmo da je vjerojatno obuhvaćala tri dvokatna krila, od kojih su dva zabatnim fasadama na ulicu, a poprečno krilo je prema moru, dok je veliko dvorište je prema ulici ograđeno kamenim zidom s vratima u lijevom kutu. Čini se da krilo prema moru ima u prizemlju arkade.

Lijevo:

25. Mala palača Nimira, (fotografija, 1914.). Visoka jednokatnica je srušena, renesansni prozor ugrađen 1924. u novu vilu. Danas stoji samo prizemno pročelje atrija, s portalom A. Alešija.

26. Pogled na ogradicu terase nad krilom atrija Male palače Nimira, koja je vjerno naslikana na renesansnoj slici. (Foto: K. Tadić).

U Srednjoj ulici, desno od kule s gradskim vratima, monumetalna je renesansa palača *Dominis-Nimira*, poznata kao Velika palača Nimira. Naslikana je kao dvokatnica s tri portala (portal i dva dućana) i prozorima u pet simetrično raspoređenih osi, kao što stoji i danas. Bogato raščlanjeni okviri renesansnih prozora obla luka u prvom katu i ostal detalji svrstavaju je klasičnu renesansnu po formi i kompoziciji. I ona svojim krilima obuhvaća veliko dvorište.

Nasuprot njoj nalazi se već spomenuti visokim zidom ograđeni perivoj *Male palače Nimira*, dok je sama palača povučena, kao prva zgrada s morske strane u Donjoj ulici. Na slici se vidi njezino dvokatano stambeno krilo okomito na smjer ulice, koje s lijeve strane defnira veliki perivoj, a lijevo se proteže prizemni dio s atrija.³⁷ Uz to visoko stambeno krilo na slici je vjerno naslikan desno do zidina bujni perivoj s visokim čempresima, a lijevo četverokut prizemnih krila s terasama što uokviruju atrij. Na krilu prema ulici naslikane su u atriju četiri arkade (iako po tlocrtu vidimo da su samo tri), ali je s velikom pomnjom naslikana kamena ograda terase prema ulici: bijelom bojom naznačeno je sedam pilastrica i kamene grede odozgo. Karakteristični uglati oblici ograde – ispunjene dijelom per-

foriranim pločama – vide se i danas. Portal palače pripisuje se Andriji Alešiju.

f. STAMBENI DIO GRADA

Izdužene inzule planiranog dijela grada, izvorno su sigurno bile odmjerene i pravocrtno zacrtane, ali je vremenom došlo do pomjeranja linije ulične fronte i do oscilacija obrisa inzula, pa čak u dva-tri slučaja i do stapanja dviju u jednu odnosno do zamiranja negdašnje ulice među njima. Unutar pojedine inzule kuće su građene na jednakim izduženim parcelama uzdužno, užom zabatnom fasadaom na Gornju ili Donju ulicu. Takav tip inzula i način izgradnje pa i formate lokacija pojedine kuće vidimo u brojnim planiranim gradovima 13. i 14. stoljeća među koje treba ubrojiti i Rab. Ponovno podsjećamo na planiranu izgadnju Prijeka u Dubrovniku i Stona krajem 13. stoljeća.³⁸

Takav se raspored kuća na slici Raba naročito dobro vidi prema gornjoj ulici, na koju se pojedina inzula u pravilu usmjerava s četiri zabatne fasade u nizu. Ispod tog prvog niza je obično veći razmak, zatim vidimo srednji niz kuća i treći na Donjoj ulici. Naravno, unutar pojedinih inzula ima raznih varijacija, ali upravo to dokazuje da autor slike nije radio shematski, nego po veoma vjernom nacrtu koji je morao biti crtan barem dijelom prema mjerenju u gradu, a provijeravao ga je pomnim promatranjem s nekog povišenja na susjednoj obali rapskog zaljeva.

Na desetak mjesta vidimo slijepe ulice što vode do velikih dvorišta okruženih kućama, a to su *androne* što se pominju u izvorima ili *corte* o kojima je na dubrovačkom području iscrpno pisala M. Planić-Lončarić.

Od svih se inzula odvaja dimenzijom prva uz gradske zidine, koja je, sudeći po gornjoj polovici, nekoć također bila podijeljen u dvije inzule, no one su na donjoj trećini integrirane u palač *Dominis-Nimira*. Ovim je stambenim blokovima uz to pridodan i teren duž zidina, što je po srednjovjekovnim urbanim normama morao biti slobodan za kretanje branitelja, te je pretvoren u tri velika perivoja.

Vrtni grad

Renesansni je Rab po svemu bio antiteza srednjovjekovnom gradu prema uobičajenoj shematskoj predodžbi o gusto izgrađenom naselju, »stisnutom« unutar gradskih zidina. Odnos izgrađenih i neizgrađenih površina grada svakako je u bio korist slobodnih, a ove su najvećim dijelom bile zelene površine, kultivirani vrtovi i perivoji.

³⁵ Gerber, *Altchristliche Kultbauten Istriens und Dalmatiens*, Dresden, 1912. Gerber je pogrešno rekonstruirao istočnu stranu s kontraforima. Vidi: Schleyer, n.dj., str.104

³⁶ Godine 1783. redovnici napuštju samostan, a 1786. je popravljen i pregrađen u biskupsku rezidenciju. Međutim, samostan očinje propadati u drugoj polovici 19. st., a danas nema traga ni trijemu, ni samostanu.

³⁷ I ova je palača na rapskoj crnoj listi: Schleyer (1914) objavljuje fotografiju njezina visokog stambenog dvokatnog krila (iako bez krova) – kojeg na slici vidimo sa suprotne – s velikim prozorom polukružna luka u prizemlju i pravokutnim na katu, te gusto nanizanim bogato profiliranim kamenim konzolama strehe (n.dj., str. 166). No, već 1924. Brusić konstatura da je kuća srušena, a okviri prozor izvađeni i ugrađeni pseudo historicističku Vilu Antoinetta (n.dj., str. 168)

³⁸ Vidi: M. Planić-Lončarić, n. dj., plan Dubrovnika uz str.16 i str. 49, Ston. U Stonu toj matrici odgovaraju samo prve dvije inzule, odnosno dva niza zapadno, dok su ostali blokovi s kvadratičnim parcelama kuća.

U gradu se može se nabrojati čak 27 vrtova što su prikazani kao perivoji s čempresima i borovima, zim-zelenim grmljem i drugim raslinjem. U većini perivoja (17) izrazito je bujno zelenilo i visoki čempresi što svjedoče o barem stotinjak godina tradicije.

Slika Raba uklapa se jednu od trajnih tema u povijesti urbanizma, koju bismo po poznatom teoretičaru umjetnosti mogli nazvati »projekt i sudbina«. Nagli ekonomski uzlet i porast stanovništva u 13. stoljeću naveo je projektante da planiraju dvostruko veći grad od postojećeg. No, razvoj nije slijedio taj uspon, nego je došlo i do zastoja i do regresije, tako da – srećom – površine grada unutar zidina nisu bile maksimalno iskorištene i gusto nastanjene, nego su preostale velika slobodna područja, što su ih građani Raba tijekom renesane posvetili njegovanom zelenilu i protkali gradsku strukturu perivojima.

Analiza slike također nas podsjeća da treba uvijek iznova biti oprezan prema ustaljenim konvencijama u

poimanju živog organizma kao što je grad i provjeravati sve sheme u interpretaciji povijesti urbanizma. Stvarna slika grada – a imamo izuzetnu sreću da je takva sačuvana za renesansni Rab – redovito se ne poklapa s ustaljenim predodžbama. Nije Rab u tome izuzetan. Na sličnu konstataciju navest će nas i pomnije promatranje Firenze na starim grafikama. I Firentinci su se, svjesni uskoće svog drugog, ranosrednjovjekovnog prstena zidina, oko kojeg je tijekom 13. stoljeća uz svaku gradska nikla po jedna velika crkva, najčešće propovjedničkih redova sa samostanom, potrudili da izgrade koncentrično nove zidine s kulama u velikom rasponu, ostavljajući velike površine za buduću izgradnju. Ali rast je prestao i tako u renesansi vidimo grad okružen širokim pojasom vrtova i zelenila.

Ovim tumačenjem nisu iscrpljene sve pojedinosti o kojima svjedoči ova slika Raba, niti svi problemi koje postavlja, pa će o tome biti još riječi.

27. Fotografija Raba 30-ih godina 20. stoljeća. Potpuno je izmijenjeno lice grada prema luci, znatno je poremećen i gabarit desnoga planiranog dijela grada. Jedino je sačuvana karakteristična silhueta s četiri zvonika prema moru.

Radovan Ivančević
Renaissance image of Rab

The late 16th renaissance painting of Madonna with Child and St. Anthony Martyr, floating on clouds as patron saints of the town, which used to stand at the main altar of St. Anthony in Rab, contains a panorama of Rab. The town is shown in detail, with buildings and proportions true to life. City walls and towers, churches, monasteries, belfries and palaces that still exist are painted accurately. It may be safely concluded that those buildings that were later changed or lost are shown with the same accuracy as those that can be checked, and that this is a reliable image of the town at the end of the 16th century. This pictorial representation of Rab is a first-class historical source and a major contribution to urban history.

As early as 1911, D. Frey pointed out the accuracy of the representation but the painting was never studied scientifically. Analysis and interpretation of the painting provides material concerning the town history, the history of the renaissance in Croatia and the evaluation of urbanism in the eastern Adriatic. In the urban history of Rab, the end of the 16th century is a moment, fortunately »frozen« in time, of its renaissance period, after the intense renewal and building during the 15th and the 16th centuries. This was followed by a period of stagnation up to the early 20th century when devaluation and destruction of architectural heritage began, more ruthless and drastic than in other eastern Adriatic towns, a terrible trend present to this day.

The town is shown from bird's perspective and the first impression is that there are large vacant lots within the city walls, mainly used for gardens and parks. This makes the painting a valuable pictorial source on the role of gardens in the renaissance: Rab is close to the model of garden-city and the realization of the humanist ideal of harmonious relationship between man and nature. This is renaissance ideal, in terms of content rather than form (usually discussed in theory and history of renaissance urban planning): in Rab there are no traces of the renaissance symmetry and geometry of the ideal city, since Rab was built on a plan inherited from mediaeval times. Because many garden walls and ruins with built-over window and door openings reveal a Romanesque structure, Rab was obviously much more densely populated in the 13th century than in the renaissance period. The houses remained in ruins after the earthquake of 1367 or empty after the plague of 1449 and 1456. Many empty lots where houses used to stand are planted with trees and decorative shrubbery.

Historical typology: a city on a peninsula

In terms of typology, Rab belongs to a series of cities on the Eastern Adriatic coast and Croatian archipelago, built on a peninsula, or an island connected later to the coast. Another, contrasting type of coastal towns is a city in a bay. The peninsular group in Istria consists of Novigrad, Umag, Poreč, Rovinj, in Quarner it is Osor and in Dalmatia Rab, Zadar, Trogri, Korčula i Dubrovnik. But Rab has a specific configuration: a narrow strip of flat ground on the sea level, then at the broadest part steeply climbs to the relatively narrow ridge on the right side where vertical cliffs, cca 12 m high, swoop into the sea. The peninsula ends in a triangular tip. The communication system and spatial organization of Rab are perfectly adapted to the site. There are only three streets lengthwise: Lower Street (*Contrata inferior*) follows the narrow coastline to the harbor, parallel to it runs the Middle Street (*Contrata de medio*) along the border dividing the flat terrain from the foot of the steep slope, and the Upper Street (*Contrata superior* or *Caturbo*) stretches along the ridge of the hill. The spatial organization falls into the category of cities with organic structure. Adapted to the configuration of the peninsula and the network of communication, the contents are regularly arranged. The highest, elongated part of the peninsula may be termed *Acropolis* as it was there that cult and sacred buildings were erected in the antiquity, Middle Ages and renaissance. Today this is where the cathedral, a number of churches, monasteries and cloisters stand, as well as the four towers that are landmarks of Rab (still only three in the paint-

ing!). The northwestern part of the peninsula, between the Upper and Middle Streets, is divided by parallel steep, narrow streets (called *ruga* in documents) into a dozen elongated insulae for habitation. The flat part of the peninsula (between Middle and Lower Street to the port) is used for social and public functions, trade and commerce. Here stand city loggia (1509), clock-tower and Duke's Palace (13th – 15th centuries) by the New Square (*Platea nova*), and at the entrance to the city (*Porta nova*), there is the renaissance palace Dominis-Nimira i gothic Small Palace Nimira.

Old and New Town

The town grew in two stages, seen in its ground plan as two different structures: the triangular south part, of irregular oval structure and concentric in communication is the Old Town (part called *Kaldanac*) which ends at the transversal street connecting the Old and New Squares (*Platea vetus-Platea nova*); the rectangular north-west part with a regular grid of parallel streets (*rugas*) and insulae between the Upper and Middle Streets (*Contrate*) is the New Town, planned in the 13th century. A similar example of planned doubling of the cities at the time is found in Prijeko (which means »the other side« in relation to the old part) in Dubrovnik (1295) and Ston. But structure of Rab is closest to Trogir with an organic ovoid nucleus of Old town to which in the 14th century a new planned settlement was added with an orthogonal grid of streets.

The author believes that Rab developed in several stages, after a scenario repeated in numerous instances in Croatian and European urban history. The tip of the peninsula (*Kaldanac*) was inhabited in pre-history as a castellium, concentric in structure, surrounded by dry wall; then the Roman municipality of *Arba* was founded in the 1st century and the city was built in the manner of antiquity and expanded to include the harbor. In the early middle ages the antique city is abandoned and reduced to the prehistoric site again. (So as Roman *Apsarus* was reduced to half in the Middle Ages Osor and cut by walls). Finally, in the 13th century, the planned settlement was built, the area of the city doubled and, surrounded by walls and towers in the 14th and 15th centuries, assumed the shape and scope that defined the renaissance Rab (painting) and continued to the early 20th century.

ANALYSIS OF THE PAINTING

a. *Extra Muros*

Three wells are shown outside the city walls, several walled gardens and the beginning of a row of houses with gardens along the road leading into the town. By the city gate (*porta nova*) there is a complex of buildings and walls of arsenals and shipyards (no longer in existence). The area outside the city, once you pass through the upper gate, is called Komrčar (first mentioned in 1229). The name was believed to derive from *Campus Martii*, but P. Skok argued that its origin was the word *commercium* as it was the site for commerce.

b. *City Walls and Towers*

The stretch of northwestern walls that divide the peninsula from the island Rab is shown in a steep incline. The city wall is indented, fortified with three gothic towers and two inbuilt corner towers. Entrance into the city is through the first prismatic tower with the tent-like roof. The southeastern wall, towards the harbour, relatively low and also indented, stretches continuously to the peninsula tip. There are four doors in it with stone piers, and in the central section a narrow dock, two large and two smaller towers. Next to the Duke's Palace is a large cube tower with big door and, while tall gothic tower with tent-roof stands at the other end of the New Square, surrounded by a low circular renaissance bastion with a indented crown. It looks like the old tower of St John in the harbor of Dubrovnik, whose function was identical: to protect the entrance into the harbor. (Designed on the painting of N. Bo'iodarovi), 1500) At the point where the wall turns towards the triangular peninsula tip is the fourth door and a stone pier, a prismatic tower (below the cathedral) and the last one, at the tip of the peninsula, built directly on the rock.

c. *Streets and Squares*

Three streets running lengthwise – Upper, Middle and Lower – are shown somewhat broader than in reality and painted in lighter hue, since they are paved in stone. Visible are 10 steep, parallel streets of the New Town, painted in dark tones, as the light falls from the left and they are in the shadow of the houses. Nine elongated insulae are visible with houses and gardens, as well as one considerably broader insula next to the city walls. At the point where the main communication, which divide the old and the new town that climbs from the sea gate at the New Square meets the Upper Street, the surface of the Old Square is visible (*Platea vetus* or

Katurbo) with an oversized pole holding the banner of the Venetian Republic. To the left the square is bordered by the façade of the Romanesque palace Galzigna, rebuilt in the renaissance times, and to the right by the church of St. Justine. The author believes that the name *Katurbo* derives from the Latin »tip of the town« (*Caput urbi*).

At the at the crossroads of the dividing street with the Middle Street, the City Loggia (1509) is painted. It is also oversized, but accurately shown with four columns supporting a pyramidal roof. Due to white columns, the loggia is one of the most prominent details in the painting. Behind it stands the granary. Left to the loggia is the small church of St Nicholas (14th century), no different from an ordinary house. New Square, at the left end of the Lower Street, is sheltered from the sea by an indented wall and two large towers, with the Duke's Palace to the right, preserved to the present day. The author believes that in the early Middle Ages this was an inner port, only later turned into a square. In front of the cathedral is a broad space where people can gather, a sort of forum eccelsiae.

d. Sacred Monuments

All major sacred buildings in Acropolis can be identified in the painting:

- the *cathedral* to the left is prominent because of its volume. The basilica-type of the church is accurately presented and there are three windows on the elevated wall of the nave, and a door in the aisle.
- Left from the cathedral, at the tip of the peninsula, stands a small single-nave church of *St Anthony*. Up from the church is the monastery building and a cloister.
- It is a discovery of sorts that in the lower part of Kaldanac there were still *ruins from the antiquity*: a wall with large, round-arched door and a row of stone columns. The tip of the peninsula, as indicated by other towns, was considered appropriate location for a temple or a group of temples.
- The *cathedral tower*, separate from the church as in reality; however, in the antiquity in front of the cathedral there was an atrium and a baptistery (as in Poreč), while the tower was built in the 13th century at the end of this complex.
- At the end of the wall is the *bell tower of St Andrew's* (1181) with a three-part opening on the top and a low pyramidal roof with a metal cross. The church of St Andrew is seen only in an outline due to the damage
- The church of *St Justine* (built in 1578) has three windows on its side and a door with a staircase. On the top of the main façade (right) the stone frame for the bell is painted. The fact that the tower, built in the early 17th century and still standing, is not painted obviously dates the painting in the late 16th or the very beginning of the 17th century.
- Behind two large parks and two groups of houses there is the *bell tower of St John's* (12th century) with a two-part window and a three-part window for the bells and a tall pyramidal end.
- In front of the tower is the Romanesque *church of St John* (12th century), parallel to the street. On the side façade it has two semicircular portals and a roof, an apse on the left. Only the foundations of the walls remained today, and this pictorial evidence of the church while it was still complete is all the more valuable. Most interesting is the representation of the apse with white stone pillars of the blind gallery at the upper part (so it was probably similar to the apse of St Krševan in Zadar also from the 12th century). The nave is not shown as higher than the lateral part – as in the cathedral – but rather a single roof covers the nave and the aisles as in a »hall church«. (This is how Gerber had reconstructed it, but his approach was not universally accepted). In front of the street facade of the church is a small square with a built elevation, oval in shape (a cistern or a sitting area?).
- To the right from the church is a *monastery wing* with six large semicircular arcades of the porch (cloister) in the ground floor and seven windows on the floor. The terrace above the porch is the first floor gallery, with stone columns supporting the roof. There is a low second story with small windows. The painting proves that only a single wing of the monastery towards the sea was built at the time, and the four-sided cloister, known from the plans from the beginning of the 20th century, was built later. Today it is all razed to the ground. The green area in front of the monastery and *the garden* on the right side with cypresses are surrounded by a stone wall.
- Left from the apse of St John is the small *church of the Holy Cross* (built after the miracle of the crying cross in 1559) which still stands today. It is oriented built in opposite direction, with the main facade to the street, and has a portal and a semicircular window.

- At the beginning of the Upper street, right, next to the garden by the city walls, (but on the opposite side of the street) visible is the back side of the house with two parallel long windows: this is the back façade of the gothic church of *St Christopher*, still in existence today.

e. Palaces

In the Upper street, left from the cathedral tower there are three wings of the old *bishop's palace* (no trace of it remains today), and to the right is the *garden* which was part of it and now belongs to the Benedictine nuns of the St Andrew monastery. Right from the St Andrew tower there is also a *garden* with three cypresses, probably the property of the Romanesque renaissance palace *Gauzigna* to the right. The palace has two two-story wings with gables towards the street, a wing facing the sea, while the large courtyard to the street is sheltered by a stone wall with a door.

In the Middle Street, right, next to the tower with the city gate, is a monumental two-story building with a portal and two shops, and windows along five symmetrical axes – renaissance *palace Dominis-Nimira* (16th century), still standing today. Opposite is the garden of the *Small palace Nimira*, stretching to the city wall, surrounded by a high wall. Its two-story wing, vertical to the street (later pulled down) is visible, and to the left a square of ground floor wings with terraces surrounding the atrium. A stone parapet of the terrace to the street is carefully painted: seven small white pilasters and above stone beams (still in existence).

f. Residential Part of the Town

Elongated *insulaes of the New Town* must have originally been planned in regular ground plan, but in time the lines of the streets moved oscillating and the shape of the *insulae* changed; in three instances, two of them fused into one as the street between them disappeared. Within an *insula*, the houses are built on identical narrow lots, with the narrow gable façade turned to the Lower or Upper Street, and a group of houses in the middle part. This type of *insulae* and houses in narrow rows can be found in a number of plan-built cities of the 13th and 14th centuries (Priješko in Dubrovnik and Ston, also on the territory of the Republic of Dubrovnik, in the late 13th century).

The arrangement of the houses is particularly visible towards the Upper Street to which some *insulae* are oriented with four gable facades in a row. Below this first row of houses is a courtyard space, then the middle row of houses, and the third oriented towards the Lower Street. Of course, there are variations, but this proves that the artist of the painting followed a solid plan of the town, checking it from an elevated position on the opposite side of the Rab harbour. (From the same position as were taken old photographs at the beginning of the 20th century showing still completely preserved walls of Rab toward the port, later destroyed.)

In dozen places in the *insulae* there are blind alleys leading to large courtyards surrounded by houses: these are *andronae* or *cortae* mentioned in the documents from 13th century on.

The first *insula* next to the city wall (right), is outstanding in size. Judging by its upper half, it was in Middle ages divided in two *insulae*, but their lower third is integrated in the renaissance *Dominis-Nimira* palace. Added to this *insula* is the space along the city walls, which according to medieval norms had to be free for the defense and was turned into three large gardens in the renaissance period.

g. Garden - City

The renaissance Rab was exactly the opposite from the medieval town in the usual perception of the dense settlement, squeezed within the city walls. There were more vacant lots than built lots in the town, and they were mostly green areas, gardens and parks. There are 27 gardens in the town, shown with cypresses and pines, and other plants. Most parks (17) boast lush greenery and tall cypresses that indicate at least a century of garden tradition.

The image of Rab fits into one of the eternal subjects of the history of urban planning: project and destiny. A sudden economic upsurge and the population growth in the 13th century led the planners to design twice as large a city as the existing one. However, no progress followed, on the contrary, and the space within the walls was not used to build houses for a growing population, but remained largely empty; in the renaissance period the citizens (nobles) of Rab used it to cultivate gardens.

The real image of a historical town does not coincide always with the widely accepted preconceptions. This one based on a faithful painting from the epoche gives as the idea that in 16th century Rab was close to the ideal renaissance garden-city.

The author remains that many details in the painting and many problems it opens still need to be discussed.